

О. М. Власенкокандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри педагогіки
Житомирського державного університету імені Івана Франка

ЗМІСТ ТА СТРУКТУРА ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВИПУСКНИКА ЗАКЛАДУ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

У статті розглянуто наукові підходи до змісту та структури громадянської компетентності особистості в освітньому закладі. Автор досліджує теоретичні погляди зарубіжних та вітчизняних учених із проблеми громадянської компетентності, системи громадянських цінностей у науковій літературі, визначає характерні особливості різних наукових концепцій та вплив на проблематику дослідження. Автор зазначає, що громадянська компетентність як одна з ключових компетентностей особистості старшокласника охоплює його здатність до аналізу суспільних подій, фактів та явищ, здатність і навички роботи з інформацією, використання засобів медіа і комунікації для участі в суспільних процесах, здатність людини здійснювати складні поліфункціональні, поліпредметні, культуродоцільні види діяльності на основі громадянських цінностей, ідеалів, переконань.

Автор зазначає, що випускник закладу середньої освіти має вміти здійснювати самопізнання, самоаналіз, самооцінку, аналізувати власну громадянську позицію та громадянську діяльність, свідомо контролювати результати своєї громадянської діяльності, рівень власного розвитку. Громадянська компетентність охоплює такі категорії, як громадянська активність, громадянська позиція, вибір та відповідальність, виявляється в соціально-комунікативних та інформаційно-дослідницьких здатностях особистості в громадянській участі, в уміннях розв'язувати соціальні конфлікти й проблеми, що є передумовою саморозвитку й самореалізації особистості, проектування власної життєвої стратегії.

Тенденції становлення громадянськості особистості визначають її ставлення до системи громадянських цінностей суспільства, представлених у культурі суспільства, тому на становлення системи громадянських цінностей в старшому шкільному віці значно впливає якість забезпечення неперервності освіти, створення умов для розвитку громадянської освіти як важливого складника освіти впродовж життя, підготовки молодшої людини до життя в громадянському суспільстві, удосконалення особистості себе.

Ключові слова: громадянське суспільство, громадянськість, громадянська освіта, цінності, громадянські цінності, старшокласники, освітній заклад.

Постановка проблеми. Громадянська компетентність є складником різнобічної здатності людини організовувати власну громадянську діяльність, бути повноправним членом громадянського суспільства. Тому необхідність становлення у майбутніх випускників закладів середньої освіти громадянської компетентності, яка відповідає досягнутому рівню суспільного розвитку громадянського суспільства у його інформаційній, політичній, економічній та інших сферах, почала гостро усвідомлюватися вітчизняними та зарубіжними науковцями з кінця ХХ ст., коли країни Західної Європи та світу вступили у постіндустріальний етап функціонування, реформували соціальні взаємини.

Особливо гостро постало питання формування особистості, яка володіє уміннями та навичками діяти в різних соціальних та особистісних ситуаціях, тобто питання компетентності особистості, її відповідності до нових суспільних реалій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання формування компетентності, тлумачення дефініцій, пов'язаних із нею, розкриті в працях

багатьох учених (Н. Абакумова, В. Андрущенко, І. Бех, Г. Васьківська, Г. Васянович, Н. Дерев'яно, І. Зязюн, О. Красовська, В. Кремень, Н. Нічкало, О. Песоцька, М. Рудь, Л. Стадник, В. Сухомлинський, О. Сухомлинська, Р. Хмелюк, О. Шестопалюк, К. Чорна та ін.). У теоретичних положеннях українських та зарубіжних учених досліджується проблема ключових громадянських компетенцій (компетенція – це сукупність смислових орієнтацій у пізнанні суспільних явищ, знань, умінь і досвіду діяльності з освоєння, в ставленні до певного кола об'єктів реальної дійсності) – це компетенції, що вміщують спеціальні громадянські знання, конкретні уміння та навички, досвід самостійної громадянської діяльності та систему громадянських цінностей.

Виклад основного матеріалу. Особливо важливим сьогодні є досягнення людиною компетентності у демократичному суспільстві, яке створює для неї постійні ситуації напруження та невизначеності. Громадянська компетентність як одна з ключових компетентностей особистості охоплює її здатність до аналізу суспільних подій, фактів та

явищ, здатність і навички пошуку й усвідомлення інформації, використання засобів медіа і комунікації для участі в суспільних процесах, здатність до демократичного ухвалення рішень та дії [6]. Ключова громадянська компетентність відображає здатність людини здійснювати складні поліфункціональні, поліпредметні, культуродоцільні види діяльності, ефективно розв'язуючи проблеми, базується на громадянських цінностях, ідеалах, переконаннях, моральній позиції особистості [7; 8].

Особливість процесу формування громадянської компетентності зумовлена функціями, які виконуються у взаєминах «старшокласник – громадянське суспільство»: практично-прикладна (застосування знань й умінь у громадянській діяльності). Адаптаційна функція забезпечується адаптацією людини до суспільної дійсності, адекватністю сприйняття (рефлексії і перцепції) реалій життя, суспільною взаємодією, організацією комунікацій (суспільство – це умова та результат спілкування людей), моральним ставленням до дійсності, що передбачає розвиток світогляду, загальної ерудованості, освіченості, інтелектуальних здібностей, інтересів та ресурсів.

Інтегративна функція забезпечує індивіду можливість бути прийнятим у соціальну групу, суспільство, а орієнтаційна та особистісна дають змогу обрати той чи інший напрям життєдіяльності, допомагають людині досягнути соціального статусу у громадянському суспільстві, включитися у громадянську активність. Серед членів суспільства розповсюджується єдина множинність переконань, цінностей, ідеалів, характерних для культури даного суспільства та для свідомості й поведінки людей, тому збереження культурного надбання, національних традицій, історичної пам'яті створює т. зв. зв'язок між поколіннями, який зумовлює історичну єдність нації та самосвідомості народу як спільності людей, що існує протягом століть [4].

Так, особистість проявляється й стверджується у власній громадянській компетентності ще у шкільні роки. Ідеї компетентності зумовлені необхідністю усвідомлення реформування освітніх пріоритетів, посиленні акценту з накопичування знань, умінь і навичок на формування й розвиток в учнів здатності практично діяти, застосовувати власний досвід успішних дій у ситуаціях громадянської й професійної діяльності, підготовки учнів до життя у громадянському суспільстві, формування умінь, що дають можливість здійснювати громадянський вибір у різних сферах життєдіяльності, ефективно використовувати ресурси суспільства, країни, захищати інтереси країни тощо [2].

А. Хуторський досліджує ключові компетентності як метапредметні та інтегративні явища, оскільки джерелом є громадянська, правова, соціальна, освітня сфери культури і діяльності тощо [11]. Ураховуючи спрямованість особистості стар-

шокласника на соціальні групи, на суспільство, на предметний світ, на себе, значна частина дослідників *виокремлює громадянську компетентність як одну із провідних компетентностей сучасної людини*, значущість становлення якої для суспільства й освіти постійно зростатиме.

Більшість проаналізованих нами наукових тлумачень поняття «громадянська компетентність» умовно об'єднуємо у *три основні групи*: тлумачення, що відображають ступінь наявності та розвиненості в індивіда громадянських цінностей, трактування, що висвітлюють особливості взаємодії людини й громадянського суспільства та пов'язують громадянську компетентність із процесом соціалізації старшокласника в громадянському суспільстві, розуміння громадянської компетентності як багатоаспектного явища.

У визначеннях сутності громадянської компетентності, віднесених нами до *першої групи*, можна виокремити такі основні аспекти наукового трактування: пізнавальний, діяльнісний, гуманістичний. Із погляду пізнавального аспекту трактування, громадянська компетентність школяра визначається як наявність у нього таких знань, цінностей, необхідних для діяльності у певних соціальних ситуаціях. Наприклад, Ю. Борець стверджує, що громадянська компетентність має сягати різних основних сфер життєдіяльності людини в суспільстві, зокрема моральних, етичних, правових, екологічних та інших проблем суспільної практики, до яких людина може проявляти різну залученість, зокрема від зацікавленого ставлення до байдужого чи індіферентного [1].

М. Михайліченко зазначає, що громадянська компетентність є складним, інтегрованим утворенням у цілісній структурі особистості, складником його культури, загальною категорією, що уособлює розвиток громадянськості як особистісної якості, яка визначає громадянську й життєву позицію, соціальну зрілість і суспільно корисну діяльність особистості та готовність до активної громадянської діяльності на основі сформованих знань, умінь, навичок, ціннісних орієнтацій, якостей і здібностей [5]. Так, діяльнісний аспект означає, що компетентність – це система умінь і навичок громадянської взаємодії, сценаріїв поведінки в соціальних ситуаціях, що дають змогу швидко й адекватно адаптуватися, приймати рішення зі знанням справи, враховуючи реальні умови.

Визначення сутності громадянської компетентності, що віднесені нами до *другої групи*, пов'язані з процесом соціалізації людини. Формуванню громадянської компетентності сприяє соціальний досвід, який складається з практичних навичок участі у суспільному житті та рівня розвитку громадянських якостей особистості, що забезпечує ефективну взаємодію особистості із суспільством і виявляється в досконалому знанні суспільних

ролей та оволодінні ними. Такий досвід набувається як унаслідок засвоєння навчального матеріалу, так і в процесі позакласної чи позашкільної виховної роботи. Західні дослідники характеризують громадянську компетентність як «здатність і готовність школяра до активної участі, на основі довіри до інших людей у всіх сферах суспільного життя: школа, місцева громада, рекреаційна діяльність». З особистісної точки зору громадянська компетентність є інструментом для розширення можливостей особистості та формування її мотивації, автономії та відповідальності за контроль над власним життям поза соціальними обставинами, в яких вона опиняється. На нашу думку, зарубіжні науковці розглядають громадянську компетентність переважно з позиції мікросоціального підходу, тоді як певна частина українських та російських учених надає перевагу макросоціальному. Громадянська компетентність є *поняттям багаторівневим*. Т. Смагіна пояснює громадянську компетентність через громадянську відповідальність, уміння особистості спільно з іншими продукувати рішення, виявляти толерантність, гармонійно поєднувати особисті інтереси з потребами суспільства, брати участь у діяльності громадських інститутів, самореалізуватися [2].

Беручи до уваги виокремлені в наукових працях сутнісні риси громадянської компетентності, ми характеризуємо поняття громадянської компетентності старшокласника як ключову освітню компетентність, як цілісне інтегративне особистісне утворення, сукупність громадянських знань, умінь, системи громадянських цінностей, досвіду громадянської діяльності, що забезпечують гармонійну взаємодію людини і суспільства, її самореалізацію, відображаючи якісний ступінь соціалізації індивіда в громадянське суспільство. Громадянська компетентність старшокласника відображає його досвід реальної діяльності щодо участі в шкільному самоврядуванні, суспільному житті освітнього закладу, найближчому соціумі, віддзеркалює готовність у майбутньому брати участь у суспільно-політичному житті України, виконуючи громадянські ролі (виборця, громадянина, діяча громадянських організацій тощо), самостійно приймати рішення, бути відповідальним за наслідки.

Зміст і методика соціалізації людини в процесі громадянського виховання постійно змінювалися, слідуючи за змінами, що відбувалися в суспільстві та змісті освіти. Метою української освіти є залучення людини до цінностей суспільства, тому соціалізацію старшокласника слід оцінювати через ступінь оволодіння ним загальнолюдської та національної культур, уміння розуміти один одного, виконувати в суспільстві різні соціальні ролі [9]. «Громадянськість» є складником культури та освіти особистості [3].

Соціалізація старшокласника, охоплюючи всі сфери життєдіяльності особистості, буде успішною, якщо процес підготовки школяра до життя сприятиме зміні особистісних цінностей, пошуку оптимального поєднання своїх цінностей і вимог громадянської ролі. У філософських, соціологічних та психолого-педагогічних дослідженнях виділяють такі чинники соціалізації особистості, як родина, школа, ЗМІ, громадянські об'єднання, громадянська освіта [6; 7; 8], які уточнюють процес формування цінностей школяра в певних соціальних умовах, процес засвоєння особистістю соціального й громадянського досвіду поведінки, трансформацію власних цінностей, яка прийнята в освітньому середовищі закладу середньої освіти.

Процес соціалізації старшокласника формує єдиний механізм, який передбачає оволодіння суспільним досвідом, соціальними нормами, формами діяльності й спілкування, механізмами соціального впливу в системах «учитель – старшокласник», «старшокласник – клас», «старшокласник – освітнє середовище», «старшокласник – громадянське суспільство». Тому ми переконані, що процес формування громадянських цінностей також є чинником соціалізації школярів. Під громадянською соціалізацією розуміємо процес засвоєння людиною громадянських знань, цінностей, соціальних норм, поведінки, що дозволяють особистості здійснювати громадянську діяльність і функціонувати як повноправний член суспільства.

Так, освіта має спрямувати свої зусилля на створення умов для становлення громадянської компетентності особистості випускника закладу середньої освіти, здатного до самореалізації в суспільстві, спроможного усвідомлювати власну громадянську активність у контексті повноцінного функціонування соціуму, толерантного життя з іншими людьми, готового до конструктивних дій у різноманітних подіях громадянського суспільства.

Визначення структури громадянської компетентності особистості ґрунтувалось на усвідомленні взаємозв'язку особистості і громадянського суспільства. До структури громадянської компетентності старшокласника (див. табл. 1), яка є показником ефективності його соціального буття, відносимо когнітивний компонент (формується під впливом вимог суспільства задля належного суспільного відтворення та функціонування), ціннісний (формується на підставі інтеріоризації громадянських цінностей, норм у внутрішній структури особистості), мотиваційний та операційно-діяльнісний, що охоплюють способи соціальної та громадянської взаємодії, які сприяють виконанню соціальних ролей та утвердженню громадянських цінностей.

Найважливішим складником громадянської компетентності є, на нашу думку, здатність особистості до інтернаціоналізації громадянських ролей, які забезпечують розвиток, якісну жит-

Таблиця 1

Структура громадянської компетентності старшокласника

Компоненти громадянської компетентності	
<i>Когнітивний</i>	<i>Ціннісний</i>
знання, уявлення щодо себе, своєї громадянської ролі, знання про права та обов'язки людини, механізми захисту, міжнародного життя та політичних процесів в Україні; геополітичної ситуації та місця та ролі України в сучасному світі, історію і поточну політику, полікультурне розмаїття та спадщину, громадянські інститути, принципи функціонування органів державної влади та місцевого самоврядування, знання прийомів взаємодії із громадянським суспільством, способів впливу під час ухвалення рішень та захисту власних інтересів	усвідомлення й визнання таких цінностей як патріотизм; відданість ідеалам демократичної України; цінність особистості, гідності людини; гуманність; толерантність, демократичні принципи життя, рівність, стійкість, світ і ненасильство, соціальна справедливість і рівність, непримиренність і протидія порушенням суспільної моралі; повага до прав і свобод людини, демократичних норм, інститутів громадянського суспільства, законів держави), особиста ідентичність, національна ідентичність.
<i>Мотиваційний</i>	<i>Операційно-діяльнісний</i>
усвідомлення відповідальності за долю країни; прояв інтересу до аналізу взаємозв'язків, механізмів діяльності громадянського суспільства, моральна стійкість, наявність значущих позитивних ідеалів, вияв ініціативи, бажання, прагнення особистості досягати поставлених цілей, планувати їх реалізацію, наявність соціального інтелекту, здатності до самопрезентації, атракції, емпатії, мовної та мовленнєвої культури.	готовність і здатність орієнтуватись у зовнішній та внутрішній політиці держави, захищати інтереси держави, поєднувати та узгоджувати суспільні, колективні та індивідуальні інтереси, готовність до захисту своїх прав як громадянина, захисту довкілля, інтересів споживача, активна компетентна участь в суспільному житті, спроможність приймати рішення та аргументувати їх, вирішувати рольові конфлікти, контролювати свою діяльність, оволодіння уміння та навичками креативності, спілкування, дискусії, активного слухання, оцінки ризику, співпраці, самостійно формувати вербальні й невербальні, соціальні й комунікативні, інтерактивні й рефлексивні вміння у взаємодії із соціальним оточенням: лідерство, командність

тедіяльність громадянського суспільства. Це зумовлює потребу в розгляді сутності громадянських ролей у контексті тенденцій та завдань сучасної освіти, що визначатиме зміст процесу формування громадянської компетентності старшокласників, виявлятиме і буде активно реалізовувати виховний потенціал усіх навчальних предметів, удосконалювати в процесі суспільно корисної діяльності готовність і вміння старшокласників захищати свої права і права інших людей, будувати індивідуальну та колективну діяльність тощо.

Висновки і пропозиції. Отже, громадянська компетентність, будучи продуктом власної активності людини, є не тільки певним обсягом засвоєних знань й досвіду, але й умінням їх актуалізувати в потрібний час і використати в процесі громадянської діяльності. Сформованість громадянської компетентності у випускника закладу середньої освіти створює для нього можливість ефективно брати участь у різних сферах життя громадянського суспільства.

Список використаної літератури:

1. Борець Ю.В. Психологічні особливості громадянської компетентності майбутніх фахівців соціономічного профілю: дис. ... канд. психол. наук; Ін-т психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. Київ, 2016. 239 с.
2. Глузман О.В. Базові компетентності: сутність та значення в життєвому успіху особистості. *Педагогіка і психологія*. 2009. № 2 (63). С. 51–60.
3. Гревцева Г.Я., Циулина М.В. Воспитание гражданина и патриота: теория и практика (Текст): учебное пособие. Челябинск: Изд-во «Цицера», 2014. 300 с.
4. Кармин А.С., Новикова Е.С. Культурология. Санкт-Петербург: Питер, 2005. 464 с.
5. Михайліченко М.В. Формування громадянської компетентності майбутніх учителів предметів гуманітарного циклу: дис... канд. пед. наук. Київ, 2007. 229 с.
6. Овчарук О.В. Характеристики освіти для демократичного громадянства: європейський контекст. Пост методика. 2013 (3). URL: <http://lib.iitta.gov.ua/1103/?refresh>.
7. Пометун О. Формування громадянської компетентності: погляд з позиції сучасної педагогічної науки. *Вісник програм шкільних обмінів*. 2005. № 23. С. 18–20.
8. Ремех Т.О. Сутність і структура громадянської компетентності учня нової української школи. *Український педагогічний журнал*. № 2. Київ, 2018. С. 34–41.
9. Савченко С.В. Науково-теоретичні засади соціалізації студентської молоді в позанавчальній діяльності в умовах регіонального освітнього простору: автореф. дис. ... д-ра пед. наук. Луганськ, 2004. 42 с.
10. Смагіна Т. М. Формування громадянської компетентності учнів у процесі навчання правознавства [Текст]: дис. ... канд. пед. наук. Київ, 2007. 267 с.
11. Хуторской А.В. Метапредметное содержание в стандартах нового поколения. *Школьные технологии*. 2012. № 4. С. 36–47.

Vlasenko O. The content and the structure of high school students' civic competence

The article deals with scientific approaches to the content and structure of civic competence of the individual in an educational institution. The author investigates the theoretical views of foreign and domestic scientists on the issue of civic competence, the system of civic values in the scientific literature, defines the characteristic features of various scientific concepts and their influence on the research problem. The author notes that civic competence as one of the key competences of high school students' personality encompasses their ability to analyze social events, facts and phenomena, the ability and skills of working with information, the use of media and communication for participation in social processes, the ability to perform complex multifunctional, multidisciplinary, cultural-based activities based on civic values, ideals and beliefs.

The author notes that high school students should be able to carry out self-knowledge, self-examination, self-assessment, analyze their own civic position and civil activity, to consciously control the results of their own development level. Civic competence covers such categories as civic engagement, civic position, choice and responsibility, manifested in the social and communicative and information-research abilities of the individual in civic participation, in the ability to solve social conflicts and problems, which serves as a prerequisite for self-development and self-realization of the individual, designing his own life strategy

Trends in the formation of individual citizenship determine his relation to the system of citizenship values of society, represented in the culture of society, therefore, the formation of the citizenship values' system during high school age is largely influenced by the quality of ensuring the continuity of education, creating conditions for the development of citizenship education as an important component of education throughout life, preparation of a young man for life in a civil society, personal self-improvement, realization of personal choice, determination the content of the citizenship activity, the capabilities of the individual, his character.

Key words: civil society, citizenship, citizenship education, national values, citizenship values, high school students, educational institution.